Jeleazar Mojsejevič Meletinskij
Poetika mýtu

(Poetika mifa, 1976)

Práce ruského folkloristy a literárního historika, v níž se od analýzy teorií mýtu a struktury mýtu přechází k poetice „mytologického" románu.

V Úvodu (7–10) se nastiňují hlavní záměry knihy: zkoumat mýtus a mytologii ve světle moderních teorií, analyzovat hlavní umělecké a vědecké přístupy k mýtu (zvl. s ohledem na problematiku vztahu mýtu a literatury). V I. části knihy Nejnovější teorie mýtu a rituálně mytologický přístup k literatuře (11–167) jsou podány stručné dějiny mytologie jako vědy o mýtu. Meletinskij zde představuje klíčové osobnosti, jejich teoretické koncepce a interpretace mýtu rozvíjené v nejrůznějších vědních oborech — ve filozofii, v antropologii, v sociologii, v literární vědě atd. Velkou pozornost věnuje především vlivným soudobým směrům: strukturalismu, analytické psychologii, rituálně mytologické škole, ale také ruské vědě o mytologii.

Ve II. části Klasické formy mýtu a jejich odraz ve výpravném folkloru (169–283) podává Meletinskij vlastní poetiku mýtu. Probírá obecné vlastnosti mytologického myšlení (difuznost, slabé rozvinutí abstraktních pojmů, nerozlišení přírody a kultury, ahistoričnost, nekauzálnost, antipsychologičnost) a hlavní funkce mýtu (sociálně harmonizační a modelující), charakterizuje mytický čas a jeho paradigmata, typické mytické hrdiny (tzv. kulturní hrdiny-demiurgy a jejich „karnevalové" dvojníky), typický syžet (dobývání, proměna chaosu v kosmos — kosmogonie), mytický model vesmíru (kosmický strom). Klasifikuje mýty z hlediska jejich obsahu a funkce (mýty kalendářní, k nimž patří mýtus o umírajícím a znovuzrozeném božstvu, mýty eschatologické, zahrnující mýty o zlatém věku, mýty iniciační a mýty o „přechodech"). Podle Meletinského základ mytologie netvoří mýtus heroický, mýtus hledání a dobývání, ale mýtus tvoření, kosmogonický. V kap. věnované sémantice mytologického syžetu a systému (240–269) rozvíjí → Lévi-Straussovo učení o opozicích postihujících charakter mytického modelu prostoru,

času, člověka a společenství. Vymezuje dva základní kosmické modely (resp. systémy): horizontální, tj. antropocentrický (vnitřní—vnější, centrum—periferie, svůj—cizí, blízký—vzdálený), a vertikální, příznačný pro kosmogonické mýty (nahoře—dole—uprostřed). Všímá si zvláštností jednotlivých mytologií — antropocentrismu mytologie řecké, historismu v čínské mytologii. „Historizovaná" mytologie biblická, představující roztržku s přírodními mýty, znamená už přechod od mýtu k folklorním a literárním žánrům (pohádce, eposu). Při tomto přechodu se mění nejen funkce, ale také jednotlivé významové opozice (kosmická opozice nahoře—dole dostává v pohádce sociální smysl). Mýtus se deritualizuje a desakralizuje, oslabuje se prvotní víra v „pravdivost" mytických „událostí", rozvíjí se vědomý (literární) výmysl, ztrácí se etnografická konkrétnost, mytický polobožský hrdina je vystřídán obyčejným smrtelníkem, často znevýhodněným (typ „Popelka", prosťáček); mytický čas a prostor je nahrazen neurčitým časoprostorem pohádky, pozornost je od osudů neosobního kolektivu přenesena k osudu rodu, rodiny, jedince.

Z poetiky mýtu vyrůstá organicky III. část „Mytologismus" v literatuře 20. století (285–382), věnovaná modernímu románu, který se k mýtu vrací na zcela jiné úrovni než předchozí epochy. Výchovný román romantického období podával specifický ekvivalent iniciačního schématu (Goethův *Vilém Meister* aj.); romantický mytologismus se vyznačoval tendencí k vytváření individuálních mýtů a mytologií synkretického rázu. Některé postupy „mytologických" románů 20. století předznamenává wagnerovské hudební drama (technika leitmotivů). Mýtus v moderním románu se stává prostředkem strukturace vyprávění (305), a to právě v době, kdy se dosavadní poetika románu vyčerpala (James Joyce v *Odysseovi* paroduje homérský epos a mýtus, Thomas Mann v *Kouzelném vrchu* a *Josefovi a bratřích jeho* využívá mýtu iniciačního a mýtu o umírajícím a ožívajícím božstvu, Franz Kafka se v *Procesu* a *Zámku* dotýká tématu iniciačního). Hlavním zdrojem inspirace mytologických románů nejsou obvykle původní mýty, ale vědecká mytologická tradice (Giambattista Vico, James George Frazer, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung aj.). Meletinskij probírá poetiku mytologizace (368–382) jako jednoho ze způsobů výstavby vyprávění, ke kterému se román uchýlil po rozkladu struktury klasického románu 19. století. Charakterizuje její typické rysy: protiklad univerzální, archetypálně interpretované psychologie a historie, mytologický synkretismus a pluralismus, prvky ironie a travestie, cyklické obřadně-mytické opakování sloužící k vyjádření univerzálních situací a ke konstrukci vyprávění, koncepce snadného střídání sociálních rolí (karnevalovost), vzájemná prostupnost a „plynutí" postav, technika vracejících se motivů, kontrapunktu apod.

Část končí přehledem různých typů mytologizace v současném románu (William Golding, Michel Butor, Max Frisch, John Updike, Alberto Moravia, „magický realismus" latinskoamerických romanopisců — Aleja Carpentiera, Miguela Ángela Asturiase, Josého Maríi Arguedase, Gabriela Garcíi Márqueze aj.).

Meletinského *Poetika mýtu*, řadící se do širokého proudu světového a ruského bádání o mýtu, navazuje na řadu autorových prací dílčích i syntetických, především na knihu *Proischožděnije geroičeskogo eposa* (1963), v níž autor shrnoval poznatky o mýtech starověkých národů a sledoval cestu od archaického eposu k eposu klasickému (hrdinskému). Představuje další stupeň zobecnění a zároveň závažný přesah směrem k poetice moderní literatury, zejm. románu.

Historický proces vývoje lidstva se v knize pojímá jako evoluce od počátečního archaického, mytického vědomí (mýtus jako světonázor) přes jeho postupnou „demytologizaci" s vrcholem v osvícenském 18. století a v pozitivismu 19. století k jistému obrození mýtu ve 20. století, „remytologizaci" vědy a umění na odlišné významové úrovni (mýtus jako struktura určitého typu vědeckého a uměleckého myšlení a zobrazování). Tento způsob uvažování o mýtu dává jiný význam rozsáhlým partiím věnovaným historii bádání o mýtu se zvláštním zřetelem právě k teoriím 20. století, které pro Meletinského nepředstavují pouze (prozatím poslední) historickou kapitolu, ale jsou — stejně jako sama Meletinského *Poetika* — výrazem charakteristických remytologizačních tendencí. Analýza různých teorií mýtu je současně hledáním metodologických východisek pro vlastní pojetí mýtu, odhaluje jeho kořeny jednak v domácí vědecké tradici (historická poetika Alexandra Nikolajeviče Veselovského, → Proppova analýza struktury pohádky, pojetí kouzelné pohádky jako „proměny" obřadu, → Žirmunského typologické srovnání literatury a folkloru, → Bachtinovy úvahy o karnevalové kultuře atd.), jednak v tradici zahraniční (zvl. strukturalismus Lévi-Straussův).

Jedním z nejzávažnějších problémů *Poetiky mýtu*, rozpjaté od analýzy archaických mýtů přes klasický epos a pohádku k mytologickému románu, vědě o mýtu a „mytologizující" vědě, je problém vztahu (návaznosti) mýtu a umění, v užším smyslu pak mýtu a literatury. Meletinskij je chápe jako fáze téhož vývojového procesu, při němž dochází k posunu od mytologického ztotožnění k uměleckému přirovnání, epické metafoře, jež je nástrojem poznání a sebepoznání (v mýtu poznání netvoří prvotní jádro, byť jsou v něm jeho momenty přítomny), jeví se mu tedy obdobně jako Proppovi, jako rozdílné stupně v uchopení skutečnosti. Vývoj od mýtu k umění je pojat jako postupný přechod

od otázky po vzniku světa a jeho řádu, ještě mytické (viz kosmogonický mýtus jako nejranější typ mýtu), k otázce, jaký je tento svět a jeho zákonitost, na kterou se spolu s filozofií, ale po svém, pokouší odpovědět umění. Umění přitom neznamená absolutní roztržku s mýtem (i když se jeho vývoj až do 19. století jeví jako postupné odpoutávání od mýtu pod vlivem civilizačních a racionalizačních procesů), ale proměnu mýtu ve strukturu (či metastrukturu), strukturní princip.

Mýtus začíná fungovat jako „prvoobraz" (pojem A. N. Veselovského), archetyp myticko-obřadního původu, tvoří jakousi sémantickou „mřížku" či „design" moderního mytologického románu, mění se ve způsob výstavby vyprávění, který může mít v různé míře vědomý charakter. Na cestě od mýtu k románu stojí podle Meletinského jednak epos, jednak pohádka, v nichž už probíhá proces deritualizace, desakralizace a socializace syžetu apod.[1] Rozdíl mezi mýtem a folklorním a literárním žánrem se mimo jiné postihuje jako rozdíl v typu opozic (opozice kosmické, přírodní, metafyzické v mýtu, opozice sociální vs. individuální v pohádce, povídce i románu).

Mezi mýtus v jeho archaickém smyslu a mýtus jako strukturu vstoupily jakožto „překážka" spolu s literárními žánry určité zobrazovací postupy, které znamenaly likvidaci mýtu, především postupy realistického zobrazení (realistický obraz). Proto se novodobý mytologický román (už samo toto spojení je pozoruhodné, neboť ještě v 19. století byl román na rozdíl od lyriky a dramatu až na výjimky výslovně nemytologický, nestával se předmětem mytologizace a vnímal se jako žánr spojený právě s degradací a absencí mýtu — u Hegela, v jehož duchu rozvíjí svou teorii románu ještě → György Lukács) zřetelně staví do opozice k tradičnímu realistickému románu. Ve snaze smířit mytologismus s realismem se Meletinskij pokouší rozlišit jednotlivé typy mytologického románu, proti Joyceovi staví T. Manna a zdůrazňuje tendenci k historismu a typizaci v *Josefovi a bratřích jeho*.

K tomu, aby mohl Meletinskij přejít ve svých analýzách od archaického mýtu (a rituálu v jeho základu) k mytologickému románu, bylo nezbytné pojmout mytologii a mýtus jako znakový systém sui generis se schopností vývoje, proměny, variací a v souladu s tím se pak pokusit o analýzu mytického, epického, pohádkového a románového modelu světa. Díky tomuto přístupu se Meletinského koncepce ocitla v blízkosti názorů → Jurije Michajloviče Lotmana, Arona Jakovleviče Gureviče, → Borise Andrejeviče Uspenského, Vjačeslava Vsevolodoviče Ivanova, Vladimira Nikolajeviče Toporova a dalších představitelů Tartusko-moskevské školy. I když se jednalo o různě vyhraněné a oborově zaměřené autory, spojovala je podobná teoretická

1 Stejným způsobem uvažuje o kouzelné pohádce jako archetypu či metastruktuře určitého typu povídek a románů (např. *Povídky o Sávovi Grudcynovi* ze 17. století, Puškinovy *Kapitánské dcerky*, Tolstého *Kozáků*) Igor Pavlovič Smirnov, který se pokouší korigovat Bachtinovu teorii o vzniku románu z jediného, a to karnevalového archetypu. Srov. I. P. Smirnov, Ot skazki k romanu, in: D. S. Lichačov et al. (eds.), *Istorija žanrov v russkoj litěrature X–XVII vv*., Leningrad 1972, s. 284–320.

a metodologická východiska. V případě Meletinského, který se navíc opíral o starší poetologické výzkumy a koncepce Veselovského, Proppa a Žirmunského, se jednalo o specifickou historicko-komparativní metodologii, dialektiku formy a obsahu a dialektiku světového vývoje.

Meletinskij své pojetí historických, komparativně typologických a strukturálně sémiotických analýz uplatňoval při rozboru proměn narativních tradic, zejm. archaické slovesnosti (tj. mýtů, mytologie, eposů, pohádek, hrdinsko-epického folkloru atd.), ale také slovesnosti starověké, středověké a novověké (zvl. středověkého románu a novely). V posledních letech svého života se kromě toho zaměřil i na problematiku literárních archetypů a univerzálií (zkoumal je zvl. na materiálu ruské klasické literatury 19. století).

V Meletinského vědecké tvorbě lze sledovat čtyři hlavní výzkumné okruhy: 1) strukturní typologie a studium historických proměn základních obrazů a motivů v mýtech a ve folklorních narativech; 2) hlubinně mytologická sémantika tradičních motivů a syžetů; 3) zkoumání mytologických a literárních archetypů (zvl. na základě analýzy folklorních syžetů) a konečně 4) analýza souvislostí a historického vývoje žánrových komplexů (mýtus, pohádka, epos, román). Toto široké badatelské zaměření potvrzuje již jeho *Poetika mýtu*, která se svým historickým a komparativně-sémiotickým pojetím problému stala jednou z nejznámějších a nejvlivnějších publikací v rámci ruského bádání o mýtu.

Vydání

Poetika mifa, Moskva 1976, 1995, 2000, 2006, 2012. *Poetyka mitu*, Warszawa 1981. *Poetika mita*, Beograd 1983. *A mítosz poétikája*, Budapest 1985. *A Poética do Mito*, Rio de Janeiro 1987. ***Poetika mýtu*, Praha 1989** (z tohoto vyd. citováno). *Poetika mýtu*, Bratislava 1989. Čínské vyd., Peking 1990. *Il Mito. Poetica, folklore ripresa, novecentesca*, Roma 1993. *Poetika na mita*, Sofija 1995. *The Poetics of Myth*, New York – London 1998, 2000. *El Mito. Literatura y folclore*, Madrid 2001. *Poetika mita*, Ljubljana 2006. Japonské vyd., Tokio 2007.

Literatura

V. Voigt, Towards Balancing of Folklore Structuralism, *Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae* 1969, č. 1–3, s. 247–266. E. M. Meletinsky – D. Segal, Structuralism and Semiotics in the USSR, *Diogenes* 1971, s. 88–115. P. Maranda (ed.), *Soviet Structural Folkloristics. Texts by Meletinsky, Nekludov, Novik, and Segal with Tests of the Approach by Jilek and Jilek-Aall,*

Reid, and Layton, The Hague 1974. M. Gálik, Comparative Litterature in Soviet Oriental Studies, *Neohelicon* 1975, č. 3–4, s. 285–301. H. Baran, Introduction, in: týž (ed.), *Semiotics and Structuralism. Readings from the Soviet Union*, New York 1976, s. vii–xxvi. C. Bremond, Posterité soviétique de Propp, *Cahiers de littérature orale* 1977, č. 2, s. 25–59. A. J. Gurevič, recenze, *Izvestija AN SSSR. Serija litěratury i jazyka* 1977, č. 6, s. 557–560. H. Lorenzová, recenze, *Estetika* 1977, č. 4, s. 271–280. A. Cook, recenze, *Comparative Literature* 1978, č. 3, s. 271–273. K. V. Čistov, recenze, *Sovremennaja etnografija* 1978, č. 2, s. 149–153. N. Lejtes, recenze, *Mir i litěratura. Voprosy litěratury* 1978, č. 1, s. 272–278. D'A. S. Avalle (ed.), *Strumenti critici. La cultura nella tradizione russa del XIX e XX secolo*, Torino 1980. P. Schweiger, recenze, *Revue Roumaine de linguistique* 1982, s. 99–101. M. Šukalo, recenze, *Delo* 1984, č. 8–9, s. 207–209. D. Hodrová, doslov k č. vyd. 1989, s. 384–394. R. Giomini, E. M. Meletinskij comparatista. Postfazione, in: týž — C. L. Siedina (eds.), *Tre lezioni di poetica storica e comparata*, Roma 1992, s. 137–143. C. L. Siedina, E. M. Meletinskij e la scienza letteraria russa, tamtéž, s. 5–29. S. J. Nekljudov – J. S. Novik (eds.), *Ot mifa k litěrature. Sbornik v česť semiděsjatipjatiletija Je. M. Meletinskogo*, Moskva 1993. V. Voigt, Meletinskij E. M., in: *Enzyklopädie des Märchens* 9, Berlin – New York 1998, s. 551–554. S. Grazzini, *Der strukturalistische Zirkel. Theorien über Mythos und Märchen bei Propp, Lévi-Strauss, Meletinskij*, Wiesbaden 1999.

Jeleazar Mojsejevič Meletinskij (1918–2005)

Ruský filolog, folklorista a literární historik, specialista v oboru historické poetiky a mytologie. Po ukončení studia západních jazyků a literatur (1940) na Fakultě literatury, umění a jazyka moskevského Institutu dějin, filozofie a literatury a absolvování kurzu vojenských překladatelů se v průběhu druhé světové války účastnil bojů na jižní frontě a na Kavkazu. Od r. 1943 působil na univerzitách v Taškentu a Petrozavodsku (zde od r. 1946 řídil katedry literatury a folkloristiky). R. 1949 byl v rámci sovětské antisemitské kampaně odsouzen k deseti letům vězení; propuštěn a rehabilitován byl v r. 1954. V letech 1956–1994 byl vědeckým pracovníkem Institutu světové literatury Akademie věd Sovětského svazu (resp. od r. 1991 Ruské akademie věd). Kromě toho působil od r. 1989 jako profesor na Moskevské státní univerzitě, r. 1992 se stal ředitelem Institutu vyšších humanitních studií při Ruské státní humanitní univerzitě. Je autorem řady syntetických prací z oblasti historické poetiky, medievistiky a komparatistiky, významné jsou zejm. práce o struktuře mýtu — pojatého jako

znakový systém — a o tzv. mytologickém románu 20. století. Meletinskij byl jedním z redaktorů a autorů encyklopedie *Mify narodov mira* (1980), několikasvazkových dějin světových literatur *Istorija vsemirnoj litěratury* (sv. 1–8, 1984–1993), slovníku *Mifologičeskij slovar* (1988), publikace *Litěraturnyje archetipy i universalii* (2001) atd. Další díla: *Geroj volšebnoj skazki. Proischožděnije obraza* (1958), *Proischožděnije geroičeskogo eposa. Rannije formy i archaičeskije pamjatniki* (1963), *„Edda" i rannije formy eposa* (1968), *Sredněvekovyj roman. Proischožděnije i klassičeskije formy* (1983), *O litěraturnych archetipach* (1994), *Dostojevskij v svetě istoričeskoj poetiky. Kak sdělany „Braťja Karamazovy"* (1996), *Ot mifa k litěrature* (2000), *Zametki o tvorčestve Dostojevskogo* (2001).

České překlady

Stati: Claude Lévi-Strauss a strukturální typologie mýtu, *Estetika* 1977, č. 2, s. 96–108; Vyprávěcí (prozaický) folklor národů Oceánie, in: G. L. Permjakov (ed.), *Pohádky a mýty Oceánie*, Praha 1979, s. 11–34.

/dh – os/